Ergenlerde Ebeveyn Ayrılığının Dürtüsellik Üzerine Etkisi

Effects of Parental Divorcement on Impulsivity in Adolescence

Soner Çakmak[1], Hasan Gedikli[2], Mehmet Emin Demirkol[3], Lut Tamam[4]

[1]Dr. Öğr. Üyesi., [3]Uz. Dr., [4]Prof.Dr., Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri AD, Adana, Türkiye

[2]Psk., Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji AD, Adana, Türkiye

ÖZET

Amaç: Ergenlik döneminin sağlıklı bir şekilde atlatılmasında ebeveynlerin birlikteliğinin etkisi tartışılmaktadır. Bu çalışmanın amacı, evli ve boşanmış çiftlerin ergen yaştaki çocukları arasında dürtü denetim düzeyi açısından istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olup olmadığının incelenmesi ve boşanma sürecinin sosyodemografik özelliklerinin ergenlerin dürtüselliği üzerindeki etkisinin araştırılmasıdır. **Yöntem:** Çalışma 12-17 yaş aralığındaki ebeveynleri boşanmış 50 kız, 50 erkek ve ebeveynleri boşanmamış 50 kız, 50 erkek ergenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma kesitsel bir çalışmadır. Evli ve boşanmış ebeveynlerin ergen çocuklarının dürtü kontrol düzeyleri Barrat Dürtüsellik Ölçeği (BDÖ) ile değerlendirilerek karşılaştırılmış ve boşanmış ailelerde ebeveynlerin eğitim durumu, ergenin cinsiyeti, yaşı, ergenin hangi ebeveynde kaldığı, boşanma üzerinden geçen sürenin dürtü kontrol düzeyine etkisi incelenmiştir. p değerinin <0,05 olduğu durumlar istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir. **Bulgular:** BDÖ toplam puanları ve alt ölçek puanları açısından evli ve boşanmış ailelerin çocuklarında istatistiksel olarak anlamlı fark belirlenmemiştir (p=0,743). Boşanmış ailelerde ise anne ve babanın eğitim düzeyi, ergenin hangi ebeveynde kaldığı ve çocuğun cinsiyetine göre BDÖ puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark saptanmazken, boşanma sürecinden sonra geçen süre ile BDÖ puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık belirlenmiştir (p=0,002). **Sonuç:** Bu çalışmanın veri analiz sonuçları boşanma olgusunun 12-17 yaş arasında ergenlerin dürtü kontrol düzeylerine etki etmediğini göstermiştir. Boşanma sürecinde 6 yaş ve daha küçük olan ergenlerin daha yüksek yaş grubunda olan ergenlere göre daha fazla dürtü denetim sorunu yaşayabileceği düşünülmüştür. Ergenlerde dürtüsellik çalışmalarının boşanma ile birlikte daha farklı etkenlerle incelenerek değerlendirilmesinin daha iyi sonuçlar vereceği değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Dürtü denetim, Ergenlik, Evlilik, Boşanma

(Klinik Psikiyatri 2018;21:137-147)

DOI: 10.5505/kpd.2018.44127

SUMMARY

Objective: The impact of parental coexistence on overcoming the adolescence period is being discussed. The aim of this study is to examine if there is a statistically signi-ficant difference in the level of impulse control among the adolescent children of married and divorced couples and to investigate the effect of the socio-demographic characteristics of the divorce process on impulsivity of adolescents. **Method:** Fifty girls and 50 boys ages of 12-17 with divorced parents, 50 boys and 50 girls with undivorced parents were included in the study. This is a cross-sectional study. The impulse control levels of adolescents were compared with the Barrat Impulsiveness Scale (BIS). The effect of the educational status of the parents, the gender and the age of the adolescent, the parent with whom the adolescent live, time after divorce process on the level of impulse control were examined. The value of p<0.05 was considered as statistically significant. **Results:** There were no statistically significant differences between groups in total BIS scores and all subscale scores (p=0,743). In the divorced families, statistically significant difference was found between the time after the divorce and the BIS scores (P=0,002), while there was no statistically significant difference between the education levels of the parents, the parent with whom the adolescent live and the gender of adolescent. **Discussion:** According to this study, divorce did not effect the impulse control levels of adolescents between 12-17 years. Adolescents aged 6 years or younger in the divorce process were thought to have more impulse control problems than olders. It was thought that evaluation of divorcement and different factors would give better results in studies about impulsivity in adolescence.

Key Words: Impulse control, Adolescence, Marriage, Divorce

Makalenin geliş tarihi: 10.01.2018, Yayına kabul tarihi: 02.04.2018

GİRİŞ

Ergenlik dönemi bireyin kendi kimliğini kazanma, kendi kendine kararlar alabilme, özgüven gibi duygularının ve daha birçok gelişimsel özelliklerinin tamamlanması açısından kritik bir dönemdir. Bu dönemin sağlıklı bir şekilde atlatılabilmesi için ebeveyn desteğinin ve kimlik arayışına ikincil gelişen arkadaş ilişkilerinin önemi göz ardı edilemez.

Ergenlik çocukluktan yetişkinliğe basit bir geçiş dönemi değil, yetişkin davranış ve duygularının oluştuğu bir olgunlaşma zamanıdır. Bu dönemde ayrıca bir "sağlık paradoksu" (health paradox) vardır, ergenlikteki bilişsel ve fiziksel kapasite artışına karşın, özellikle stresli ve duygu yüklü durumlardaki yargılama hataları sonucunda bu dönemde morbidite ve mortalite yüksektir (1).

Ergenlerin kendine zarar verme davranışları çoğunlukla dürtüseldir (2,3). Ergenlerde özkıyım davranışı için risk değerlendirirken öfke ve dürtüsellik faktörü göz ardı edilmemelidir (4).

Ergenlik bireyin her ne kadar bağımsız olma çabalarının görüldüğü bir dönem olsa da aynı zamanda kişinin ebeveyn desteğine ihtiyaç duyduğu bir dönemdir. Bu dönemde ebeveyn eksikliği ergende aşırı riskli davranışlar göstermesine, kendisini savunmasız hissetmesi sonucunda ya içine kapanma ya da öfke davranışlarına neden olabilmektedir.

Ergenler ebeveynlerinin boşanması sonrasında babaya özlem duyma, ekonomik anlamda sıkıntı, baba ile ilişkisinde bozulma, bulunduğu ortamı değiştirme, anne ve babanın bir arada olmasına özlem duyma ve psikolojik sıkıntılar yaşamaktadır (5).

Okul öncesi dönemin ve ergenliğin benmerkezci yapısı bu dönem çocuklarının boşanma gibi sosyal sorunlarda kendilerini suçlama eğilimine neden olabilmektedir. Boşanmayı kabul etmeyen ergenlerin okuldan kaçma, intihar etme, yasadışı işlere karışan kimselerle arkadaşlık etme gibi tehlikeli davranışlarının daha yüksek düzeyde olabileceği düşünülmekle birlikte boşanmanın ergenler üzerinde uç rahatsızlıklara sebep olmadığı boşanmanın olumsuz etkilerinin cinsiyetler arasında fark yaratmadığı ve boşanmanın ve aile içi çatışmaların uzun dönem etkilerinin yaşa ve cinsiyete göre farklılık göstermediği Hansell tarafından yapılan bir araştırmada belirtilmektedir (6).

144 çocuk üzerinde uygulanan anket yoluyla yapılan bir çalışmada boşanmış aile çocuklarının geliştirdikleri tepkilerin görülme sıklıklarının yaşlara göre değiştiği, en çok beş-altı yaş grubu çocuklarının etkilendiği, tepkilerin görülme sıklığı açısından cinsiyet faktörünün önemli olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, okul çağı boşanmış aile çocukları ile normal aile bağına sahip çocukların akademik davranış biçimleri arasında belirgin bir farkın olduğu görülmüştür. Çocukların geliştirdiği tepki biçimlerinden uyku bozukluğu, gece işemesi, iştahsızlık veya çok yemek yeme davranışı, konuşmada tutukluk, tırnak yeme ve ayrılığı inkar gibi uyumsuzluk belirtilerinin en çok beş-altı yaş grubunda; kusmalar, baş ve karın ağrıları gibi uyumsuzluk belirtilerinin ise en çok sekiz-on yaş grubunda ortaya çıktığı belirtilmiştir (7).

Öte yandan boşanma süreci, ergenler üzerinde sosyal ve duygusal etkilerin yanı sıra davranışsal sonuçlar da doğurabilir. Boşanmış ailelerin çocuklarına gerekli desteği sağlayamadıkları durumlarda; ergenlerde geç sosyalleşme, öfke, kurallara karşı gelme gibi tepkilerin yanı sıra depresyon endişe, güvensizlik, okula uyum sağlamada güçlük, benlik algısında zayıflama ve özgüven eksikliği gibi sorunlar yaşandığı ortaya konmuştur (8).

Ayrıca annesi babası boşanmış ergenlerin annesi babası birlikte yaşayan ergenlere kıyasla yaşam doyum düzeylerinin daha düşük; yalnızlık düzeylerinin ise daha yüksek olduğu bulunmuştur (9).

Boşanma ergenlerde okul başarısızlığı, içe kapanma, tepkisellik yaratabilir (10). Öte yandan boşanma sonrasındaki ilk iki yılın önemli olduğu ve boşanmanın çocuk üzerinde depresif duygulanıma ve içe çekilmeye yol açtığı (11), sinirli olma, sorunla başa çıkamama, dürtüsellik (12), şok, mutsuzluk, yalnızlık, şaşkınlık ve ebeveynlere öfke (13) gibi etkilere yol açtığı belirtilmiştir.

Bütün bu araştırma sonuçları dikkate alındığında boşanmanın çocuk ve ergenlerde yaşam doyumunu düşürdüğü, depresyon seviyelerini yükselttiği, içe kapanmaya yol açtığı, akademik başarısızlığı tetiklediği ve psikolojik uyum davranışını azalttığı söylenebilir.

Barratt ve Patton tarafından dürtüsellik; nörofizyolojik temele dayanan, davranışın bağlam ve sonuçlarına uymada yetersizlik olarak tanımlanmaktadır (14).

Moeller'e göre ise dürtüsellik;

a. Davranışın olumsuz sonuçlarına duyarlılıkta azalma,

b. Bilginin işlemlenmesi tamamlanmadan önce uyarana hızlı, plansız tepki verme

c. Uzun dönem sonuçlara önem verme eksikliği olarak tanımlanabilir (15).

Dürtüsellik normal ve patolojik kişilik yapılarıyla, çeşitli psikiyatrik bozukluklarda anahtar role sahip bir özelliktir (16).

Barratt'a göre dürtüsellik tepki baskılama hatalarını, hızlı bilgi işlemleme sürecini, yenilik arayışını ve hazzı erteleme yetersizliğini de içeren çok boyutlu bir kavramdır (17). Dürtüselliği yüksek olanların en göze çarpan özellikleri davranışlarının olumsuz sonuçlarına aldırmamaları, çevresel-içsel uyarana bilgi işlemleme ve yargılama sürecini tamamlamadan plansız ve hızlı bir şekilde yanıt vermeleri ve uzun süreli sonuçlar için sabredememeleridir (15).

Tanı ölçütü olarak dürtüsellik; birçok hastalığın içerisinde yer almaktadır. Dürtüsellikle karakterize ruhsal bozukluklar çocuk ve erişkinlerde farklı gruplarda bulunmaktadır (18). Çocuklarda dürtüsellik daha çok dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğu (DEHB) ve davranım bozukluğu ile ilişkilendirilirken; erişkinlerde kişilik bozuklukları, yeme bozuklukları, başta bipolar bozukluk olmak üzere duygudurum bozuklukları, şizofreni ve madde kullanım bozuklukları gibi birçok farklı bozukluklarda görülebilmektedir (15).

Biz bu çalışmada, boşanmış ailelerde ergen çocukların dürtü kontrol sorunlarının boşanmamış ailelerde ki ergenlere göre anlamlı bir farklılığının olup olmadığını ve boşanmanın bu çocuklar üzerinde dürtü denetim sorunları bağlamında etkili olup olmadığını belirlemeye çalıştık.

YÖNTEM

Bu çalışma, evli ve boşanmış çiftlerin ergen yaştaki çocuklarında Barrat dürtüsellik ölçeği puanlarının karşılaştırılması amacıyla düzenlenmiş gözlemsel bir olgu kontrol çalışmasıdır.

Osmaniye ili, ilçe ve köylerinde yaşayan 12-17 yaş aralığındaki öğrencilerden anne babası evli olan 100 ergen kontrol, anne babası boşanmış olan 100 ergen ise olgu grubu olarak belirlenmiştir.

Kontrol ve olgu grubu cinsiyete göre eşleştirilmiştir. Her bir gruptaki ergenler 2015-2016 yılında Osmaniye ili Kadirli ilçesi ve köylerinde yaşayan ergenlerden seçilmiştir.

Araştırma verileri; "Barratt Dürtüsellik (İmpulsivite) Ölçeği" ve çalışma için geliştirilen "Sosyodemografi Bilgi Formu" ile elde edilmiştir. Ayrıca katılımcı ergenlerin ailesinden ve kendilerinden bilgilendirilmiş onam formu imzalatılarak onayları alınmıştır. Barrat dürtüsellik ölçeği özbildirim ölçeği olması sebebiyle araştırmaya katılan ergenlere ölçekle ilgili ön bilgi verilerek doldurmaları sağlanmıştır.

Araştırmada kullanılan ölçekler için ölçekleri geliştiren kişilerden yazılı izin alınmıştır. Katılımcıların araştırmaya gönüllü katılımı söz konusudur. Araştırmada bilimsel etik kurallarına uyulmuştur.

Örneklem grubunu oluşturan ergenlerin kullanılan ölçeğe ve demografik bilgi formuna içtenlikle cevap verdikleri kabul edilmiştir. Örneklem grubunun evreni temsil ettiği düşünülmektedir.

Barratt Dürtüsellik (İmpulsivite) Ölçeği 11 (BIS-11): BIS-11 dürtüselliğin görünümünü değerlendiren 30 maddelik bir öz bildirim ölçeğidir.

Maddeler 1=nadiren/hiçbir zaman; 2=bazen; 3=sıklıkla; 4=hemen her zaman/her zaman şeklinde 4'lü likert tiptedir. Plan Yapmama, Motor Dürtüsellik, Dikkatte Dürtüsellik şeklinde, güvenilirliği iyi olan birbiri ile örtüşmeyen 3 alt ölçeği bulunmaktadır. Bu her bir alt ölçeğin altında 2 ölçek daha yapılandırılmıştır. Dikkat ve Bilişsel düzensizlik, Motor ve İnatlaşma, Öz kontrol ve Bilişsel karışıklık. Yüksek BIS değerleri daha yüksek düzeyde dürtüselliğin göstergesidir. Kesme puanı belirlenmemiştir. Bu nedenle karşılaştırmalı çalışmalarda kullanılmaktadır. Patton JH, Stanford MS, Barrat ES tarafından geliştirilmiştir (19). Türkçe geçerlilik güvenilirlik çalışması Hüseyin Güleç ve arkadaşları tarafından yapılmıştır (20). Türkiye'de ergenlerde değişik çalışmalarda kullanılmıştır (4).

Sosyodemografik Veri Formu; Demografik bilgilerin yer aldığı cinsiyet, yaş, anne-baba eğitim düzeyi, anne-baba ayrılığından sonra geçen süre sorularının yer aldığı kişisel bilgi formu hazırlanmıştır.

İstatistiksel Analiz

Çalışmamızda tüm istatistiksel değerlendirmeler IBM The Statistical Package for Social Sciences(SPSS) Statistics v22 (IBM Corporation, New York, United States) ingilizce paket programı yardımıyla yapılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu test edilmiş, normal dağılım gösteren sürekli değişkenlerin analizinde sample-t testi veya tek yönlü varyans analizi, normal dağılım göstermeyen sürekli değişkenlerin analizinde ise Mann whitney U veya Kruskall Wallis testi kullanılmıştır. Kategorik değişkenlerin analizinde ise ki-kare testi kullanılmıştır. Sonuçlar ortalama±standart sapma, medyan (min-max), n ve yüzde olarak ifade edilmiştir. p değerinin <0,05 olduğu durumlar istatistiksel olarak anlamlı kabul edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya katılan ergenler ebeveyni boşanmış 50 erkek ve 50 kız ve ebeveyni boşanmamış 50 erkek ve 50 kız olarak tanımlanmıştır.

Ergenlerin yaşları 12-13, 14-45 ve 16-17 olarak gruplandırılmıştır. Araştırmaya katılan ergenlerin ebeveyni evli olanların 12-13 yaş grubundakilerin oranı %23, boşanmış olanların %41, 14-15 yaş gruplarının ise ebeveyni evli olanların %26, boşanmış olanların %29, 16-17 yaş grubundakilerin oranı ebeveyni olanlarda %51, boşanmış olanlarda %30 olarak bulunmuştur. Anne babası evli olan ergenlerin yaş ortalaması 15,2±1,9, boşanmış olan ergenlerin ise 14,2±1,9'dır (Tablo 1).

Ebeveyni evli olan ergenlerin anne eğitim düzeyi ilkokul olanların oranı %48, ortaokul olanların %23, lise olanların %24 ve lisans olanların %5 olarak belirlenmiştir. Baba eğitim düzeyleri ise ilkokul olanların %29, ortaokul olanların %22, lise

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Ergenlerin Yaş Grupları ve Ebeveyn Eğitim Düzeyleri

		EVLİ		BOŞANMIŞ		
		n	%	n	%	p
Ergenlerin yaş gruplaması						
Yaş grubu	12-13	23	(23,00)	41	(41,00)	
	14-15	26	(26,00)	29	(29,00)	
	16-17	51	(51,00)	30	(30,00)	
Yaş (Ort±SS) (Min-Max)		(15,2±1,9) (12-17)		(14,2±1,9) (12-17)		
Ebeveynlerin eğitim durumu						
Anne Eğitim Durumu	İlkokul	48	48,0	24	24,0	
	Ortaokul	23	23,0	24	24,0	
	Lise	24	24,0	37	37,0	**0,001**
	Lisans	5	5,0	15	15,0	
Baba Eğitim Durumu	İlkokul	29	29,0	28	28,0	
	Ortaokul	22	22,0	17	17,0	
	Lise	36	36,0	43	43,0	0,725
	Lisans	13	13,0	12	12,0	

Ort-Ss: Ortalama -Standard sapma, n: Olgu sayısı

Tablo 2. Boşanmaya Ait Tanımlayıcı Özellikler

		Boşanmış Aile (n=100)	
		n	%
Anne-Baba Ayrılığı Üzerinden Geçe n Süre	1yıl	10	10,0
	2 yıl	13	13,0
	3-9 yıl	59	59,0
	>10 yıl	18	18,0
Anne-Baba Ayrılığı Üzerinden Geçen Süre Ort±Ss (Min-Max)			5,9±3,9 (1-15)
Anne-Baba Ayrılığında Çocuğun Bakım Aldığı Kişi	Anne	85	85,0
	Baba	15	15,0

n: Olgu sayısı, Ort -Ss: Ortalama -Standart sapma

olanların %36 ve lisans olanların oranı ise %13 olarak belirlenmiştir. Ebeveyni boşanmış olanlar da ise annesi ilkokul olanların oranı %24, ortaokul olanların %24, lise olanların %37, lisans olanların %15 olarak belirlenmiştir. Baba eğitim düzeyleri ise ilkokul olanların %28, ortaokul olanların %17, lise olanların %43 ve lisans olanların %12 olarak belirlenmiştir. Ebeveyn eğitim durumlarına bakıldığında, Baba eğitim durumu gruplara göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık göstermemiştir. Anne eğitim durumu lise düzeyinde olan ebeveynlerde boşanmanın diğer eğitim düzeylerine göre anlamlı olarak daha yüksek oranda görüldüğü belirlenmiştir (p=,001). (Tablo 1).

Boşanmış ailelerde anne baba ayrılığında çocuğun yaş ortalamasının 8,2±3,9 olduğu ve ayrılıktan sonra ergenlerin %85'inin anneden bakım aldığı belirlenmiştir. Anne baba ayrılığı sürecinde 1-5 yaş aralığında olan ergenlerin oranı %30, 6-10 yaş aralığında olanların %39, 10 yaş ve üzeri olanların oranı ise %31 olarak belirlenmiştir. Anne baba ayrılığı üzerinden geçen süre ortalaması 5,9±3,9 olarak belirlenmiştir. Anne baba ayrılığının üzerinden geçen sürenin 2 yıl ve daha kısa olanların oranı toplamda %23 iken, bu oran 3-9 yıl olanlarda %59, 10 yıl ve üzeri olanlarda ise %18 olarak belirlenmiştir (Tablo 2).

BDÖ toplam puan ve alt ölçek puanların çalışma gruplarına göre dağılımı tablo 3'de izlenmektedir. BDÖ toplam puanı evli ailelerin çocuklarında 61,4±12,8 iken boşanmış ailelerin çocuklarında puan ortalaması 61,6±13,0 olarak belirlenmiştir. Gruplar arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır (p=,743). (Tablo 3)

BDÖ toplam puan ve alt ölçek puanlarının anne babanın ayrılmasından sonra geçen süreye göre dağılımı tablo 4'de özetlenmiştir. Anne babanın

Tablo 3. Gruplara Göre Ölçek Toplam Puan v e Alt Ölçek Puan Dağılımları

		Grup		
		Evli	Boşanmış	
	BDÖ	Ort±Ss	Ort±Ss	p
1. sıra faktörler	Dikkat	10,2±3,0	10,0±3,0	,728
	Bilişsel düzensizlik	5,9±2,1	6,2±2,1	,346
	Motor	12,9±3,8	13,3±4,0	,366
	İnatlaşma	6,4±2,0	6,8±2,4	,325
	Öz kontrol	13,8±3,3	13,3±3,6	,278
	Bilişsel karışıklık	12,3±3,1	12,1±2,9	,653
2. sıra faktörler	Dikkatte Dürtüsellik	16,1±4,5	16,2±4,5	,829
	Motor Dürtüsellik	19,2±5,4	20,1±5,8	,218
	Plan Yapmama	26,1±5,8	25,4±6,0	,408
	Toplam puan	61,4±12,8	61,6±13,0	,743

BDÖ: Barrat Dürtüsellik Ölçeği, Ort -Ss: Ortalama -Standart sapma

Tablo 4. Ebeveyn Ayrılığından Sonra Geçen Süreye Göre BDÖ Toplam Puan ve Alt Ölçek Puan Dağılımları

		Ayrılıktan sonra geçen süre				
		1 yıl	2 yıl	3-9 yıl	10+yıl	p
	BDÖ	Ort±Ss	Ort±Ss	Ort±Ss	Ort±Ss	
1. sıra faktörler	Dikkat	8,5±2,2	8,8±2,7	9,9±3,0	11,9±2,8	**,008**
	Bilişsel düzensizlik	4,5±1,4	6,8±2,2	6,1±2,1	7,1±2,1	**,013**
	Motor	11,0±2,9	12,9±4,2	13,3±4,0	14,8±3,8	**,049**
	İnatlaşma	5,4±1,2	7,0±2,6	6,9±2,4	7,2±2,3	,242
	Öz kontrol	11,3±2,6	13,3±4,4	12,7±3,2	16,1±3,5	**,003**
	Bilişsel karışıklık	11,4±3,8	11,7±3,4	11,6±2,5	14,4±2,3	**,002**
2. sıra faktörler	Dikkatte Dürtüsellik	13,0±3,1	15,6±4,1	16,0±4,5	18,9±4,1	**,006**
	Motor Dürtüsellik	16,4±3,1	19,9±6,7	20,2±5,9	22,0±5,3	**,043**
	Plan Yapmama	22,7±6,2	25,0±7,4	24,3±5,0	30,6±5,5	**,002**
	Toplam puan	52,1±10,5	60,5±14,8	60,5±12,2	71,5±10,0	**,002**

BDÖ: Barrat Dürtüsellik Ölçeği, Ort -Ss: Ortalama -Standart sapma

ayrılığından sonra geçen süre arttıkça "İnatlaşma" alt ölçeği hariç tüm ölçeklerdeki puan ortalamaları istatistiksel olarak artmaktadır. Ayrılığın birinci yılında olanların BDÖ toplam puan ortalaması; 52,1±10,5, ayrılığın üzerinden 2 yıl geçmiş olanlarda; 60,5±14,8, 3-9 yıl geçmiş olanlarda; 60,5±12,2, 10 yıl ve üzeri süre geçmiş olanlarda ise 71,5±10,0 olarak belirlenmiştir (p=0,002). Bu sonuçlar ebeveyn ayrılığından 10 yıl ve üzeri süre geçmiş olan yani 6 yaş öncesi ebeveynleri ayrılmış olan ergenlerde dürtü denetim sorunlarının, daha ileri yaşlarda ebeveyn ayrılığı ile karşılaşmış olan ergenlere göre daha fazla görüldüğü şeklinde yorumlanmıştır. (Tablo 4)

Toplam puan ve alt ölçek puanları Anne baba ayrıldığında çocuğun bakım aldığı kişiye göre anlamlı fark göstermemektedir (Tablo 5).

Yaş, cinsiyet, anne ve baba eğitim durumu alt grup analizleri tablo 6 ve 7'de sunulmuştur.

BDÖ toplam puan ortalamaları her bir yaş alt grubunda ailenin evli ve boşanmış olma durumuna göre fark göstermemektedir. Alt ölçeklerin değerlendirilmesinde; 16-17 yaş grubu boşanmış ebeveynlerin ergen çocuklarında motor dürtü alanında istatistiksel olarak anlamlı farklılık belirlenmiştir (p=0,032). Boşanmış ebeveynlerin 16-17 yaş ergen çocuklarında motor dürtüsellik düzeyi daha yüksek bulunmuştur.(Tablo 6)

Cinsiyet alt grup analizinde; evli ve boşanmış ebeveynlerin ergen çocuklarında BDÖ toplam puan ve alt ölçek puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. (Tablo 6)

Tablo 5. Ebeveyn Ayrılığından Sonra Çocuğun Bakım Aldığı Kişiyi Göre Ölçek Toplam Puan ve Alt Ölçek Puan Dağılımları

		Anne baba ayrıldığında çocuğun bakım aldığı kişi		
		Anne	Baba	
	BDÖ	Ort±Ss	Ort±Ss	p
1. sıra faktörler	Dikkat	10.0±3.0	9.5±3.1	,583
	Bilişsel düzensizlik	6.2±2.2	6.2±2.0	,811
	Motor	13.4±4.0	12.7±3.4	,775
	İnatlaşma	6.9±2.4	6.0±2.0	,124
	Öz kontrol	13.3±3.7	13.1±3.0	,873
	Bilişsel karışıklık	12.2±2.9	11.7±2.8	,506
2. sıra faktörler	Dikkatte Dürtüsellik	16.3±4.5	15.7±4.3	,801
	Motor Dürtüsellik	20.4±6.0	18.7±4.6	,489
	Plan Yapmama	25.5±6.2	24.7±5.4	,572
	Toplam puan	62.1±13.3	59.2±11.6	,469

BDÖ: Barrat Dürtüsellik Ölçeği, Ort -Ss: Ortalama -Standart sapma

Tablo 6. Yaş ve Cinsiyet Alt Grupları İçinde Alt Ölçek ve Toplam Puanların Ailenin Evli v e Boşanmış Olma Durumuna Göre Karşılaştırılması

		GRUPLAR		
		EVLİ	BOŞANMIŞ	
		Ort±Ss	Ort±Ss	p
Yaş grubu				
12-13	Dikkatte Dürtüsellik	15,9±5,0	14,9± 4,7	,435
	Motor Dürtüsellik	19,6±5,5	18,8±6,2	,423
	Plan Yapmama	24,0±5,8	23,5±5,7	,839
	Toplam BDÖ puanı	59,4±13,6	57,1±12,5	,585
14-15	Dikkatte Dürtüsellik	16,0±4,8	17,0±3,9	,290
	Motor Dürtüsellik	19,7±5,9	20,3±4,5	,192
	Plan Yapmama	25,0±6,6	26,2±5,6	,307
	Toplam BDÖ puanı	60,7±15,0	63,4±11,6	,197
16-17	Dikkatte Dürtüsellik	16,2±4,2	17,2±4,4	,224
	Motor Dürtüsellik	18,9±5,2	21,7±6,1	**,032**
	Plan Yapmama	27,6±5,1	27,1±6,3	,746
	Toplam BDÖ puanı	62,7±11,3	66,0±13,4	,160
Cinsiyet				
Kız	Dikkatte Dürtüsellik	16,0±4,5	16,6±4,7	,417
	Motor Dürtüsellik	18,8±6,0	20,4±6,6	,178
	Plan Yapmama	25,4±5,7	25,9±6,3	,639
	Toplam BDÖ puanı	60,2±13,5	62,9±13,7	,262
Erkek	Dikkatte Dürtüsellik	16,2±4,5	15,7±4,3	,656
	Motor Dürtüsellik	19,6±4,9	19,8±4,9	,830
	Plan Yapmama	26,8±5,9	24,8±5,8	,085
	Toplam BDÖ puanı	62,6±12,1	60,4±12,2	,368

BDÖ: Barrat Dürtüsellik Ölçeği, Ort -Ss: Ortalama -Standart sapma

Anne eğitim düzeyi alt grup analizlerinde; evli ve boşanmış ebeveynlerin ergen çocuklarında BDÖ toplam puan ve alt ölçek puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. (Tablo 7)

Baba eğitim durumu alt grup analizinde; ebeveynleri evli olan ergenlerle, ebeveynleri boşanmış olan ergenler arasında BDÖ toplam puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık belirlenmemiştir. Boşanmış ebeveynlerde baba eğitim durumu ortaokul düzeyinde olan ergenlerin Dikkatte dürtüsellik puanı evli ebeveynlerin ergen çocuklarına göre istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur(p=0,028). Baba eğitim durumu lise düzeyinde olan evli olan ebeveynlerin ergen çocuklarında boşanmış olanların ergen çocuklarına göre plan yapmama alt ölçek puanı istatistiksel olarak anlamlı düzeyde yüksek bulunmuştur (p=0,043). (Tablo 7)

TARTIŞMA

Çalışmamızda boşanmanın ve boşanma ile ilgili sosyodemografik özelliklerin ergen yaş grubunda dürtü denetim sorunları ile ilişkisi değerlendirilmiştir. Boşanma olgusunun ergenler ve çocuklar üzerinde etkisinin incelendiği literatürde sınırlı sayıda çalışmaya ulaşılabilmiştir. Bu çalışmaların çok az bir bölümünde dürtüsellik boyutu ile ilgili çalışmaya rastlanmıştır.

Bazı araştırmalar boşanmış ailelerin çocuklarının uzun sürede boşanmanın olumsuz sonuçlarının üstesinden gelebildiğini ve psikolojik uyum açısından evli ailelerin çocukları ile aralarında bir fark olmadığını belirtmektedir (21,22). Daha yeni tarihli araştırmalar ise boşanmanın ardından çocukların uzun süre boşanmanın olumsuz etkilerini yaşadıkları ile ilgili sonuçlar paylaşmaktadır (23,24,25).

Boşanmanın, potansiyel olarak çocuğu ciddi bir şekilde etkileyebilecek bir dizi değişikliği beraberinde getirdiği belirtilmektedir (23,26,27).

Hem anne hem de babanın ebeveynlik rolleri birbirinin tamamlayıcısıdır. Bu nedenle, anne ve babanın boşanmasının ardından birbirlerinin evde-

Tablo 7. Anne ve Babanın Eğitim Alt Grupları İçinde Alt Ölçek v e Toplam Puanların Ailenin Evli v e Boşanmış Olma Durumuna Göre Karşılaştırılması

		GRUPLAR		
		EVLİ	BOŞANMIŞ	
		Ort±Ss	Ort±Ss	p
Anne eğitim durumu				
İlkokul	Dikkatte Dürtüsellik	15,6±4,5	14,8±3,6	,760
	Motor Dürtüsellik	19,1±5,7	18,8±4,2)	,732
	Plan Yapmama	25,0±5,8	25,2±5,5	,792
	Toplam BDÖ puanı	59,7±13,5	58,9±10,5	,924
Ortaokul	Dikkatte Dürtüsellik	16,8±4,2	17,2±5,0	,949
	Motor Dürtüsellik	18,4±4,3	21,4±5,7	,063
	Plan Yapmama	26,6±6,7	26,4±5,6	,907
	Toplam BDÖ puanı	61,8±12,3	65,0±12,3)	,282
Lise ve üstü	DikkatteDürtüsellik	16,4±4,7	16,3±4,5	,980
	MotorDürtüsellik	20,2±5,8	20,1±6,4	,759
	Plan Yapmama	27,4±4,9	24,9±6,5	,077
	ToplamBDÖpuanı	64,0±11,9	61,4±14,2	,408
Baba eğitim durumu				
İlkokul	DikkatteDürtüsellik	15,7±4,3	15,5±4,2	,994
	MotorDürtüsellik	18,7±5,6	19,7±5,0	,223
	Plan Yapmama	26,1±5,6	26,6±6,6	,817
	Toplam BDÖ puanı	60,4±11,8	61,8±13,0	,592
Ortaokul	Dikkatte Dürtüsellik	15,7±5,1	18,6±3,1	**,028**
	Motor Dürtüsellik	18,7±4,7	20,1±4,0	,118
	Plan Yapmama	24,7±7,1	25,8±4,9	,386
	Toplam BDÖ puanı	59,1±14,4	64,6±10,6	,067
Lise ve üstü	Dikkatte Dürtüsellik	16,5±4,4	15,8±4,8	,244
	Motor Dürtüsellik	19,8±5,7	20,3±6,6	,832
	Plan Yapmama	26,7±5,4	24,6±6,1	**,043**
	Toplam BDÖ puanı	63,1±12,7	60,7±13,7	,275

BDÖ: Barrat Dürtüsellik Ölçeği, Ort -Ss: Ortalama -Standart sapma

ki yerlerini doldurmaya çalışmalarının ve çocuğu diğer ebeveyni ile görüştürmemelerinin çocuk üzerinde olumsuz etkileri olacağı belirtilmektedir. Boşanma sonrasında çocuğun bakımı için eski eşinden çok az destek alabilen ya da hiç destek alamayan ebeveynler hayatlarını dengede tutmakta zorlanmakta ve çocukları uyum problemleri yaşayabilmektedirler (26).

Amato'nun, 1986 yılında yaptığı 33 araştırmanın meta analiz çalışmasında, çocukluk dönemlerinde ebeveynlerinin boşanma sürecini yaşayan ergenlerin, daha az psikolojik uyuma, daha düşük bir sosyoekonomik düzeye ve kendi kurdukları aile içinde daha fazla sıkıntılara sahip olduğu bulunmuştur (13).

Bir başka araştırmada anne-babası boşanmış ergenlerin anne-babası birlikte yaşayan ergenlere göre; yüksek düzeyde depresyon ve stres düzeyine sahip oldukları sonucuna varılmıştır (28).

Önder'in 2011 yılında yaptığı bir çalışmada hem anne-babası boşanmış çocukların hem de annelerinin anksiyete düzeylerinin, anne-babası evli olan çocuklar ve onların annelerine göre daha yüksek düzeyde olduğu yönünde bulgular elde edilmiştir (29)

Anne-babası boşanmamış 91 ergen ve anne-babası boşanmış 76 ergenin psikolojik uyumlarının incelendiği bir araştırmada; anne-babası boşanmış ergenlerin, anne-babası birlikte yaşayan ergenlere göre; yaşam doyumlarının daha düşük olduğu bulunmuştur (24).

12-14 yaşları arasında, boşanmış ebeveyne sahip 24 ve boşanmamış ebeveyne sahip 24 ergenlik dönemindeki birey üzerinde yapılan bir araştırmada, boşanmış ebeveyne sahip ergen bireylerin sürekli öfke düzeyleri, boşanmamış ebeveyne sahip ergen bireylerin sürekli öfke düzeylerine göre anlamlı derecede yüksek bulmuştur (30).

13-19 yaş arası, boşanmış ebeveyne sahip 1810 ve boşanmamış ebeveyne sahip 6784 ergen bireyle yapılan bir araştırmada, boşanmış ebeveyne sahip ergen bireylerin kaygı düzeylerinin, boşanmamış ebeveynlere sahip ergen bireylere göre anlamlı düzeyde yüksek olduğu saptanmıştır (31).

1990 yılında 10.sınıfta okuyan boşanmamış ebeveynlere sahip 8737 ergen bireyin benlik saygılarını, 1992 yılında ebeveynleri boşandıktan sonraki sonuçlar ile karşılaştıran bir çalışmada ergenlerin benlik saygılarının boşanmadan sonra düştüğü bulunmuştur (32).

Bizim araştırmamızda ailesi boşanmış ve boşanmamış 12-17 yaş aralığındaki ergen yaş grubunun, BDÖ toplam puanı ve alt ölçek puanları karşılaştırılmış ve istatistiksel olarak anlamlı bir farklılığın olmadığı sonucu bulunmuştur.

Block ve arkadaşlarının yaptıkları bir araştırmada, boşanmadan sonra erkek çocuklarda atılganlık ve saldırganlık davranışları görülmesine rağmen, kızlarda boşanmanın etkisinin daha az olduğu görülmüştür (33). Yine bu konuda yapılan araştırma bulgularına bakıldığında boşanmanın, kız ve erkek çocuklarını aynı şekilde etkilemediği; kız çocuklarının, boşanma sonrası bu duruma daha kolay uyum göstermelerine karşın, erkek çocukların, daha fazla davranış bozukluğu, saldırganlık ve kişiler arası ilişki problemleri gösterdikleri görülmüştür (34, 35). Benzer bir çalışmada erkek çocuklar yaşadıkları olumsuz duyguları doğrudan çevrelerine yansıtırken; kız çocuklarının, öfke duygularını daha örtük biçimde yansıttıkları görülmüştür (36).

Ayrıca boşanma genellikle babanın evden ayrılmasıyla sonuçlandığı için, cinsiyete uygun model eksikliği yaratan bu olayın erkek çocukların uyumunu olumsuz yönde daha fazla etkilediği, depresyon, karşı koyma ve dürtüsel hareket etme gibi belirtileri içine alan olumsuz davranışları daha fazla gösterdikleri belirtilmektedir (34,37,38,39).

Fiyakalı (2008) tarafından yapılan anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzlarının cinsiyet, sınıf düzeyi, anne-baba öğrenim düzeyi ve algılanan anne-baba tutumlarına göre farklılaşıp farklaşmadığını karşılaştırmalı olarak incelemiştir. 454 kız ve 382 erkek olmak üzere toplam 836 öğrenci dahil edilmiştir. Elde edilen bulgulara göre, anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzları arasında cinsiyete, sınıf düzeyine ve anne-baba öğrenim düzeyine göre anlamlı bir fark olmadığı görülmüştür. Cinsiyet temel etkisinin ise öğrencilerin sürekli öfke düzeyi ve öfke ifade tarzları üzerinde bir fark yaratmadığı gözlenmiştir. Anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sınıf düzeylerine göre sürekli öfke ve öfke ifade tarzları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır (40).

Bizim çalışmamızda evli ve boşanmış ebeveynlerin ergen çocuklarında dürtüsellikte erkek cinsiyette ve kadın cinsiyette anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Aynı zamanda boşanmış ebeveynlerde erkek çocuklar ve kız çocukları arasında BDÖ puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır.

0-10 yaş arası çocuklarda yapılan bir araştırmanın analiz sonuçlarına göre, boşanma olayından en çok beş-altı yaş grubu çocukların diğer yaş gruplarına göre daha çok etkilendiği belirlenmiştir (7). Bizim araştırmamızın analiz sonuçları incelendiğinde boşanma olgusunu 0-6 yaş arasında gerçekleşmesi durumunda BDÖ puanlarının yüksek seviyelerde çıkması 0-6 yaş arasında gerçekleşen boşanma olgusunun ergenin dürtü denetimine olumsuz etki edebileceği düşündürmüştür. Ayrıca bu araştırmanın veri analiz sonuçlarına göre boşanmanın üzerinden geçen sürenin ergenlerin dürtü denetimine etki edebileceği gözlenmiştir.

Anne-babası boşanmış ve boşanmamış ergenlerin benlik imgelerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada annenin eğitim düzeyi ergenlerin benlik imgesi üzerinde etkili olurken, babanın eğitim düzeyinin ergenlerin benlik imgesi üzerinde etkili olmadığı bulunmuştur (41).

Anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin annelerinin öğrenim düzeylerine göre sürekli öfke ve öfke ifade tarzları arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Baba öğrenim düzeyi temel

etkisinin öfke içte ve öfke kontrol tarzlarının anlamlı bir farka neden olduğu bulunmuştur. Bu farka göre ise, babaları üniversite mezunu olan öğrencilerin daha fazla öfke içte ve öfke dışta tarzı gösterdikleri görülmüştür (40).

Bizim çalışmamızda anne ve baba eğitim düzeyi ile BDÖ puanları karşılaştırılmış ve anne eğitim düzeyinin boşanmış ve evli ebeveynlerin ergen çocuklarında dürtüsellik boyutunda istatistiksel bir farklılık yaratmamıştır. Ancak baba eğitim düzeyinin ortaokul seviyesinde olduğu boşanmış ebeveynlerin ergen çocuklarında "dikkatte dürtüsellik" alt ölçek puanında istatistiksel olarak anlamlı bir artış saptanmıştır. Yine baba eğitim düzeyinin lise ve üstü seviyede olduğu evli ebeveynlerin ergen çocuklarında "plan yapmama" alt ölçek puanında boşanmış ebeveynlerin ergen çocuklarına göre anlamlı bir artış saptanmıştır.

Çalışmamızdan ortaya çıkan önemli sonuçlardan biri boşanmanın demografik özelliklerine göre elde edilen sonuçlar olmuştur. Ayrılıktan sonra geçen sürenin 10 yıldan fazla olduğu ergenlerde BDÖ toplam puanı, 1.sıra faktörlerde inatlaşma dışında ve 2. sıra faktörlerin tümünde puanlar anlamlı oranda yüksek bulunmuştur. Bu sonuçlar ayrılığın ergenin 0-6 yaş aralığında olmasının dürtüsellikte inatlaşma dışında tüm alt alanlarda artışla ilişkili olabileceğini düşündürmüştür.

Bu çalışmada örneklem olarak belli bir coğrafik bölge olan Osmaniye il merkezi, ilçeleri ve köylerinde yaşayan 12-17 yaş arasındaki ergenlerin alınması, zaman açısından 2015-2016 yılları arasını kapsaması, çalışmaya katılan grupta dürtüsellik üzerinde etkili olabilecek pek çok faktörün göz ardı edilmesi çalışmanın sınırlılıkları olarak kabul edilmiştir.

SONUÇ

Sonuç olarak bu çalışmanın veri analiz sonuçlarında; boşanma olgusunun BDÖ ölçek genel puanlarına göre ailesi boşanmış ve boşanmamış 12-17 yaş arasında ergenlerin dürtü kontrollerine etki etmediği görülmüştür. Ayrıca ergenin boşanmadan sonra kimde kaldığı da dürtü kontrolünde etki eden bir faktör olarak değerlendirilmemiştir. Ancak boşanma sürecinde çocuğun 6 yaş ve daha küçük olmasının bu çocukların ergenlik dönemlerinde dürtü denetim sorunları yaşamasında etken bir rol oynayabileceği düşünülmüştür. Bütün sonuçlar dikkate alındığında boşanma olgusunun ergenlerde dürtü kontrol bozukluğuna doğrudan etki eden bağımsız bir faktör olmadığı, dürtü kontrol bozukluğu çalışmalarının boşanma ve daha farklı etkenlerle birlikte incelenerek değerlendirilmesinin daha iyi sonuçlar vereceği değerlendirilmiştir.

Yazışma adresi: Dr. Öğr. Üyesi Soner Çakmak, Çukurova Üniversitesi Tıp Fakültesi, Psikiyatri A.D., Adana, Türkiye
drsoncak@hotmail.com

KAYNAKLAR

1. Dahl RE. Adolescent Brain Development: A Period of Vulnerabilities And Opportunities. Ann N Y Acad Sci 2004; 1021:1-22.

2. Hoberman HM, Garfinkel BD. Completed suicide in youth. Can J Psychiatry 1988;33:494-504.

3. Fox C, Hawton K (editors). Deliberate self harm in adolescence. London: Jessica Kingsley Publishers. 2004:17-24.

4. Akın E, Berkem M. İntihar girişiminde bulunan ergenlerde öfke ve dürtüsellik. Marmara Medical Journal 2012;25:148-52.

5. Sancaklı D. Boşanmış Annelerin ve Çocuklarının Boşanma Sürecine İlişkin Yaşantıları. Maltepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2014.

6. Hansell, P. Divorce, family conflict and adolescents' well being. Journal of Health and Social Behavior 1989;30:105-116.

7. Bilir Ş, Dabanlı D. Ailelerde boşanma vakaları sonucu çocukların geliştirdikleri tepkiler ve bu tepkileri doğuran faktörler. Aile Yazıları 3. Birey, Toplum ve Kişilik, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, Ankara 1990. pp.143-155

8. Meriç B. Boşanmış Ailelerdeki Ergenlerin Uyum Düzeylerini ve Sosyal Becerilerini Geliştirmeye Yönelik Bir Grup Rehberliği Çalışmasının Sınanması Marmara Üniversitesi/ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi. 2007.

9. Çivitçi N, Çivitçi A, Fiyakalı C. Anne-babası boşanmış ve boşanmamış olan ergenlerde yalnızlık ve yaşam doyumu. Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri 2009;9: 493-525.

10. Lap F. Boşanma sürecinde çocuk. Popüler Psikiyatri Dergisi, 2014;78:14-17.

11. Lampel AK. Children's Alignment With Parents In Highly Conflicted Custody Cases. Family Court Review 1996;34:229-239.

12. Teın JY, Sandler IN, Zautra AJ. Stressful Life Events,

Psychological Distress, Coping And Parebtal of Divorced Mothers: A Longitudinal Study. J Fam Psychol 2000;14:27-41.

13. Amato PR. Marital Conflict, The Parent-Child Relationship And Child Self Esteem. National Council on Family Relations 1986;35:403-410.

14. Barratt ES, Patton JH. Biological Basis of Sensation-Seeking, Impulsivity and Anxiety: Impulsivity: Cognitive, Behavioral, And Psychophysiological Correlates: Edited Zuckerman M, Lawrence Erlbaum Associates: Hillsdale NJ 1983,pp.77-116.

15. Moeller FG., Barratt SE., Dougherty DM., Schmıtz JM. Psychiatric Aspects of Impulsivity. Am J Psychiatry 2001; 158: 1783-1793.

16. Yargıç İ, Ersoy E, Batmaz OS. UPPS Dürtüsel Davranış Ölçeği ile Psikiyatri Hastalarında Dürtüselliğin Ölçümü, Klinik Psikofarmakoloji Bülteni 2011;21:139-146.

17. Barratt ES. Advances in personality assessment: Impulsiveness Defined Within A Systems Model of Personality. Edited by Speilburger EP, Butcher JN, Hillsdale NJ: Lawrence Erlbaum Sociates, 1985,pp.113-132.

18. Garland MR, Hallahan B. Essential Fatty Acids And Their Role In Conditions Characterised By Impulsivity. Int Rev Psychiatry 2006;18:99-105.

19. Patton JH, Stanford MS, Barrat ES. Factor Structure of the Barrat Impulsiveness Scale. J Clin Psychol 1995;51:768-774.

20. Güleç H, Tamam L, Yazıcı Güleç M, Turhan M, Karakuş G, Zengin M, Stanford MS. Barrat Dürtüsellik Ölçeği-11 (BIS-11)'nin Türkçe Uyarlamasının Psikometrik Özellikleri. Klinik Psikofarmakoloji Bülteni 2008;18:251-258.

21. Morrison DR, Cherlin AJ. The divorce process and young children's well-being: a prospective analysis. J Marriage Fam 1995;57:800-812.

22. Emery RE. Changing the rules for determining child custody in divorce cases. Clin Psychol Sci Pract 1999;6:323-327.

23. Amato PR. Research on Divorce: Continuing Trends and New Developments. J Marriage Fam 2010;72:650-666.

24. Stacey R, McCabe MP. Parental Divorce During Adolescence and Adjustment in Early Adulthood. Adolescence 2001;36:467-489.

25. Huurre T, Junkkari H, Aro H. Long-term Psychosocial Effects of Parental Divorce a Follow-up Study From Adolescence to Adulthood. Eur Arch Psychiatry Clin Neurosci 2006;256:256-263.

26. Kelly JB. Risk and Protective Factors Associated with Child Adolescent Adjustment Following Separation and Divorce. In Parenting Plan Evaluations: Applied Research for the Family Court. Edited by Kuehnle K, Drozd L. New York, Oxford University Press, 2012, pp.49-84.

27. Amato PR, Meyers C, Emery R. Changes in Nonresident Father Contact Between 1976 and 2002. Fam Relat 2009;58:41-53.

28. Rıchardson S, Mccabe MP. Parental Divorce During Adolesence And Adjustment In Early Adulthood. Adolescence. 2001;36:467-489.

29. Nilgün Öngider Boşanmış ve Evli Ailelerden Gelen Anneler ile Çocuklarının Anksiyete Düzeylerinin Karşılaştırılması. Arch of Neuropsych 2011;48:66-70.

30. Mahon NE., Yarcheskı A, Yarcheskı TJ. Anger, Anxiety, and Depression in Early Adolescents From Intact and Divorced Families. Journal of Pediatric Nursing 2003;18:267-273.

31. Storksen I, Roysamb E, Holmen TI, Tambs K. Adolescent Adjustment and Well-Being: Effects of Parental Divorce and Distress. Scandinavian Journal of Psychology 2006;47:75-84.

32. Sun Y. Family Environment and Adolescents' Well-Being Before and After Parents' Marital Disruption: A Longitudinal Analysis. Journal of Marriage and Family 2001;63:697-713.

33. Black DW. Compulsive Buying: A Review. J Clin Psychiatry, 1996; 57(Suppl: 8):50-55.

34. Atkeson B. M, Forehand R.L, Rickard K.M. Part of the Advences in Child Psychology book series. Newyork 1982;5: 255-259.

35. Amato PR. The Consequences of Divorse for Adults and Childeren. Journal of Marriage and Family. Nov. 2000;62:1269-1287.

36. Gabriella Spigelman, Ami Spigelman, Irmelin Egnlesson. Journol of Personality Assesment. Hostility, Agression and Anxiety Levels of Disvorce and Nondivorce Childeren As Manifested In Their Responses to Projective Tests. 2010;56: 438-452.

37. Harold Gorden T, Rand d conger. Marital Conflict and Adolescent Distress: The Role of Adolescent Awareness. Chld Development 1997;68:333-350

38. Emery RE. Inter-parental Conflict and the Children of Discord and Divorce, Psychological Bulletin 1982;92:310-330.

39. Reid WJ, Crissafulli A. Marital Discord and Child Behavior Problems: A Meta-analysis. J Abnorm Child Psychol 1990; 18:105-117.

40. Fiyakalı, N.C. Anne-babası boşanmış ve boşanmamış lise öğrencilerinin sürekli öfke düzeyleri ve öfke ifade tarzlarının bazı değişkenler açısından karşılaştırılması. Pamukkale Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi. 2008.

41. Sönmez F. Anne-Babası Boşanmış Ergenlerle Anne-Babası Boşanmamış Ergenlerin Benlik İmgelerinin Karşılaştırılması İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi. 2001.